

ГЛАСНИК

ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА

ГОДИНА IV

НОВЕМБРА, 1920.

СВЕСКА 5

ГРАНИЦЕ И СКЛОП НАШЕ ЗЕМЉЕ

Пред Париском Конференцијом је био признат принцип самоопредељења народа. Било је сигурно да ће као последица тога принципа многи народи Европе моћи образовати своје националне државе. И народи који су овлаш учествовали у Великом Рату и они који су по невољи били у непријатељском табору, формирали су се у своје државе онако исто као и ми. Добивши велике територије, многи су од њих успели да државним границама обухвате све своје сународнике.

Нису на Париској Конференцији стављане у питање основне земље једнога народа, које чине његов етнографски блок; код нас још мање, јер је наша измучена војска стигла да их заузме и држава се како тако организовала пре него што је Конференција започела рад. Међутим је у најкритичнијем облику стављено питање о свима нашим периферијским земљама, и према томе о правцу и природи наших државних граница.

То није увек срећно решено услед разноврсних политичких утицаја. Тим је за нас важније испитати каква је вредност наших државних граница, да ли су и у колико у хармонији етнографска и геоморфолошка факта, и какав је склоп или физичка структура тако ограничене земље.

I

У колико је у питању граница било начелнога на Париској Конференцији, у главном су била у извесном сукобу два принципа: прво, принцип природних граница, стар колико људска друштва, старији и од формирања правих држава; и друго, принцип етнографских граница, који истина не датира од скоро али је у ствари озбиљно примењен у међународним односима тек на Париској Конференцији 1919. Поред ова два принципа, од извесне вредности су такозвани витални економски и комуникациони интереси, који се често не слажу са етнографским фактима и зато су названи антиетнографским нужностима*). Њих треба најпажљивије испитати, јер су сви народи склони да своје и мање економске

*) Der Zugang Serbiens zur Adria. Petermanns Mitteilugen. Gotha 1912.

интересе прогласе за виталне да би добили неку област. На нашим границама тај принцип није скоро нигде примењен. Где је требао бити примењен, у питању Скадра и питању Ријеке (овде је на нашој страни у главном и етнографско стање), он то није био.

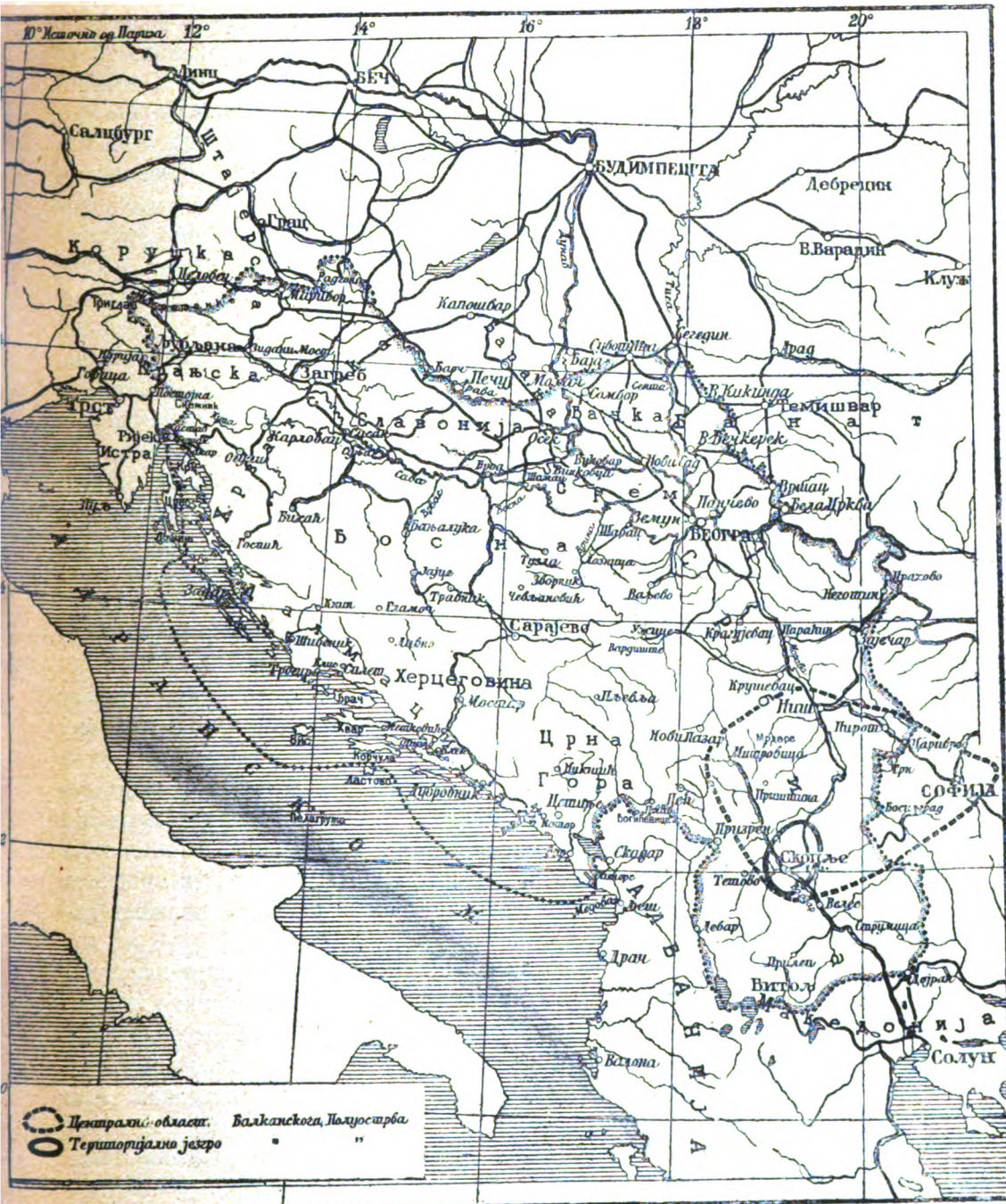
Природне границе су поглавито планине, реке и мора, природне препреке које могу добро развојити две државе. Не ма које планине, реке и мора, већ оне које бар у главном деле два народа. Последица је овога начела, да не треба без велике нужде границама цепати велике географске и економске целине или природне регионе, па ма се овде онде и огрешило о етнографски принцип.

Принцип природних граница има на првом месту у виду ратно стање, стратегијске моменте, стратегијску границу. Разуме се да нема несавладљивих и незаузимљивих граница, али се с разлогом држи за врло потребно да две државе буду једна од друге тако ограничене да се могу бранити. Савезничке државе, као нападнуте у овом рату, морају имати повољније стратегијске положаје на граници него непријатељске. Али и за мирно доба су природне границе повољне, јер се међународни саобраћај може концентрисати на одређеним тачкама: на превојима куда пролазе путеви, у клисурама које просецају планине, на широким а ниским повијама, на прелазима преко река итд. Тако ограничени, дају се контролисати и саобраћај личности и пренос робе; кријумчарење и прелаз нежељених личности могу се најлакше спречити.

И најразборитији принципи се могу злоупотребити. Лорд Керзон је још као вице-краљ Индије тврдио да је Еуфрат природна граница ове велике земље; то се с разлогом сматрало за империјализам, за империјализам у Азији. У овом рату се ишло даље у том правцу. Немци су доказивали да Белгија и источни угљени басени Француске чине природну целину са Немачком. То је већ апсурд. Али је принцип природних граница сасвим комично изгледао тек кад је њим почео да оперише *egoismo sacro*. Природна граница Италије на Истоку су Јулијски Алпи. Јадранско Море није природна граница Италије. То је *mare nostrum*, њихово италијанско море. Па пошто је море наше, кажу Италијани, онда су наши и сливови река, које с Балканског Полуострва утичу у Јадранско Море. Природна граница Италије је дакле динарско развође тих река. На основу сличних разлога тврдили су да је Бренер природна граница Италије на северу.

Принцип природних граница вреди само ако је стално контролисан етнографским принципом. Могао би се можда овако формулисати: природна граница једне државе, то је прва добра природна граница која дели један народ од другог, море, река, планина.

Кад се каже да је планина природна граница, мисли се обично на развође. То је у главном добро, али не увек. Јер кадшто развође није исто што и највиша линија једне планине: оно може бити на нижим

Размер 1: 6,000,000

венцима пред главним, шта више овда-онда је оно повија, удолина између двеју планина. Боље је узети као природну границу венац или камивао, највиши, у високим планинама као кичма оштар и назупчен део; и кад га долине пресецају оне су уске, неприступачне, лако затворљиве. Што су планине и овакве долине мање насељене, боље су границе.

Које се од наших граница могу сматрати као природне? Таква је у главном наша нова граница према Бугарској, која иде планинским ненасељеним венцима и развођима. Истина пуне планинске границе од Босилграда до Струмице имају ту незгуду што је дуж њих најтеже контролисати прелаз комитација. И ако пролази преко ниских плоча, ипак се као природна граница може сматрати и међа на истоку од Тимока.

На северу Крањске, према Корушкој, има неколико сукцесивних природних граница: гребен Караванки, који је сад у ствари граница наше државе, затим Драва, и на послетку Врбско Језеро и гребен Сатнице. Гребен Караванки, са тачкама преко 2000 м., представља огроман зид преко кога се из Корушке у Крањску и обратно може прећи само кроз два превоја, Љубел и Језерско; преко њих воде врло стрми путеви. Осим тога је гребен Караванки пробијен и железничким тунелом код Јесеница којим иде саобраћај с југа на север и обрнуто. Вероватније је да ће граница бити померена на север до Драве, која је овде бујна река, добра природна граница. Даље на Истоку северна граница наше Штајерске такође је природна граница, али су планински венци ниски и често испросецани.

На реци је граница или *шалвег*, најдубљи део речног корита, или једна обала. Реке су увек признаване као врло добре природне границе. Јасна граница коју сваки види.

Ми имамо на више места речне границе. Најбоља је од њих дунавска клисура, Ђердап, између Србије и Румуније, особито за ратна стања. Прелаз је отежан огромном воденом масом велике брзине, која се осим тога одликује многим чевртијама или вртлозима; и српске и румунске су стране врло стрме и преко њих воде у унутрашњост земаља путеви великог нагиба.

Исто се тако сматрало да су велике реке баровитих обала врло добре политичке границе. Због тога је Париска Конференција узела да су Дунав и Драва, које ограничавају Барању, тако повољне политичке границе да их није хтела прелазити тим пре што је становништво у Барањи врло измешано. Услед тога смо били Барању изгубили. Али је тај принцип доцније напуштен, и пред разлозима се увидело да су овакве реке са баровитим обалама и многобројним меандрима лоше политичке границе. Обале ових двеју река померају се при свакој поплави на једну или другу страну; Дунав често за километре. Од Баје до ушћа Драве у Дунав дешавају се највећа померања речнога тока у Европи. Једном утврђен *шалвег* не вреди ни за једну годину. Имања приватна,

општинска, жупанијска премештају се с једне обале на другу, а насипањем нова постају. Две суседне државе тим рекама ограничене, не би излазиле из парница. Ми смо имали такав случај на Дрини са Аустро-Угарском, док је држала Босну и Херцеговину. У оваквим случајевима боље је повући државне границе попречке на речне токове не дуж њих. И ако је то усвојено, није се отишло на Северу Барање докле треба, и тако смо добили једну, мање више вештачку границу, северно од речице Карашице.

Између Хрватске и Маџарске је од вајкада граница река Драва, с многобројним меандрима и са знатним променама тока, ови су били повод, као и у Барањи, да се на Париској Конференцији промени граница код Репаша (општина Гола), тако да сада територија Хрватске прелази на леву обале Драве до једног њеног старог корита. Даље граница иде долином реке Муре до Прекмурја, где знатно прелази на леву обалу реке и представља праву вештачку границу.

У главном је добра природна граница она према Арбанији, ако се само од Призрена помери на Запад до Љум Куле. То је од Охрида до Проклетија комбинована планинска и речна граница. Али се она не може сматрати као линија, противно свима осталим границама. То је граница између једне организоване државе и анархичних арбанашких племена. Ова, особито од почетка 19. века употребљавају сваку повољну прилику да упадају у области источно од Дрима и да пљачкају све што се може опљачкати, стоку на првом месту. То је једна врста њихове привреде. Најчешће се организоване арбанашке чете дижу у јесен да напљачкају стоке за зимницу. Они настављају те упаде и од како је повучена граница 1913. године. Наше страже морају их гонити и преко уговорене линије и заузимати бар привремено најповољније положаје ради надзора. Зато је овде граница у ствари широк појас.

На послетку, само на Западу имамо једним делом Јадранско Море као границу. Могло би се мислити да је то најбоља граница, тим пре што се пред обалом налазе многобројна острва. Али данас и шира мора нису поуздане границе, а још мање тако уско море као Јадранско. Тим пре што су на његовим западним обалама Италијани, који су добили и острва, Лошинь, Црес и Ластово, згодне навалне базе. Уз то Италија држи обе стране валонске мороузине, која управо чини праву јужну границу Јадранског Мора. Валонско питање ће бити основни проблем за слободу граница и слободу маритимског кретања наше државе.

Принцип етнографских граница се у многоме поклапа са етнографским принципом у опште. Државе се могу најбоље етнографски разграничити, према географском респореду самих народа: у таквим националним државама народне особине могу да дођу до пуног изражаја, народ може развити своје способности и евентуално створити нову или

преиначену цивилизацију, те тиме учествовати у развоју опште светске цивилизације. Ове националне државе се могу везивати у веће интернационалне заједнице (на пример савезне европске државе). Али да се то постигне одсудно је питање граница. Државе морају бити тако ограничене да се не вређају њихова национална осећања и не доводе у опасност њихови основни економски интереси. Пре ће се између двеју држава усталити добри суседски или пријатељски односи ако немају међусобних националних потраживања, па ма им границе не биле природне, него између двеју држава које имају таквих потраживања, иако би им границе биле врло знатне природне препреке. Ако има, дакле, да се бира између принципа природних и етнографских граница, онда треба први жртвовати другоме; али је најбоље наћи такву граничну линију која задовољава оба принципа.

Док је ово начело чисто и јасно за компактне и несумњиве области једнога народа, врло га је тешко извести у такозваним прелазним областима, на граници два народа, у којима су они узајамно једни на друге утицали и стапали се. А баш кроз те спорне области, или на њиховим периферијама, треба повући државне границе. Нарочито на Париској Конференцији се утврдило да у Европи има много таквих прелазних области, са флотантним народним масама, без одређене националне свести. Не сасвим без националне свести: увек има по једна група која припада одређено једном или другом од народа који се споре, а између њих је највећа маса становништва која према приликама прелази једној или другој од оних група са одређеном националном свешћу. То је случај не само између нас и Бугара, већ на више места између Чеха и Пољака, између Словака и Малоруса, између Руса и Пољака, између Руса и Румуна (Бесарабија) између Словенаца и Немаца (Корушка). То је појмљиво између два словенска народа, чији су језици не само слични, већ на широким појасевима прелазе један у други; такве су и све остале њихове етнографске особине. Појмљиво је и између Руса и Румуна у Бесарабији који су исте вере, и Румуни су у неким крајевима задобијени познатим добрим особинама рускога народа. Међутим је теже разумљиво између Словенаца и Немаца, јер у Корушкој многи Словенци теже немачкој Аустрији, не због вере, већ из других разлога*).

За те области нема несумњивих етнографских података да би се могло са убеђењем решити коме треба да припадно. Статистике су нетачне, чак лажне (као у Маџарској за Барању). Етнографске карте су по правилу шовинистичке: они који су их правили махом прибрајају прелазне области народности којој сами припадају. У стручним круговима им се не верује, али је тако много необавештеног света у који уносе забуну. Шта више шовинисти су склони да не воде рачуна о про-

*) Корушки Плебисцит „Нова Европа“ бр. 1.

цесу асимилације који се извршио у прелазним областима, и враћајући се у назад, у прошлост реконструишу махом на памет стара етнографска стања која су им повољна и њих уносе у карте као да би данас вредела*). Иду и даље позивајући се на историју, на некадашња завојевања и „историјска права“, не признавајући данашње етнографско стање. Истина, кад се може несумњиво доказати да је неки народ насиљем сведен на мањину у његовој важној историјској области или је натеран да промени веру и народност, онда се не може не признати потиштеном народу право да тражи ту област за себе; ако се то не призна због утврђених принципа, инстинкт потиштеног народа, ако он има историјске свести, никад то неће признати.

Противно свему горњем само је данашње етнографско стање од значаја за етнографску методу, кад се по њој данас државе и народи разграничавају. У западној Европи и Америци одавно се дошло до уверења да се за прелазне области не треба управљати ни према најбољим етнографским картама, пошто су израђене само на основу лингвистичких и етнографских података. Место тога је постављено начело да се народносна питања прелазних области могу правилно решити једино на основу народне свести и народне воље, дакле према томе коме сам тај народ жели приласти. Сви други разлози немају практичног значаја за посао при коме се државе разграничавају. Али то је оно што се у областима са флотантним народним масама управо не зна. Зато су Велике Силе за време Париске Конференције, слале тамо своје комисије које су имале да утврде на лицу места народну вољу и жељу. Резултат рада тих комисија је оспораван. Питања би остала без решења да се није прибегло плебисциту (Корушка, Шлезвиг, Горња Шлезија, Тешин). Сматрало се да је озбиљан и честит плебисцит једини начин да се таква спорна питања реше. Није се могла изнаћи никаква друга правичнија мера. Међутим, резултати плебисцита, извршених после Париске Конференције, у многоме нису оправдали та очекивања. И овом најбољем начину могу се сада ставити озбиљне замерке.

Резултат плебисцита врло зависи од тога како је плебисцитна област ограничена, да ли су у њу увучене или су из ње издвојене партије суседнога свеснога становништва. Тако је, на пример, у Корушкој учињена двострука погрешка, која је управо била један од узрока да је немачка Аустрија тамо добила већину: издвојене су из зоне А и дате нашој држави две области словеначког становништва на југу Корушке,

*) Таквим подицима Г. Д-ра Ерлиха (дугогодишњег секретара Бискупије у Целовцу и професора теологије) био сам наведен да сувише проширим боју словеначког становништва око Врбског Језера, а сличним подацима Г. Блашка Рајића, да дам више области Буњевцима око Баје и на Север од ње, него што у ствари имају. На лицу места сам се уверио да су и једни и други подаци у толико нетачни што су изведени на основу старијих, сада промењених етнографских прилика.

а увучене у зону А простране области на северу од Драве, где јако преовлађују Немци и понемчени Словенци.

На основу већине гласова, цела се плебисцитна област досуђује држави за коју је гласала та већина, чак и у случају кад је та већина незнатна. У томе има хазарднога. То је слично начелу апсолутне већине у парламентарном режиму, који су многе државе напустиле и увеле заступништво мањине при изборима. И при плебисциту би било правилније, пошто се он врши по општинама, присајединити једној држави оне општине, у којима њена народност има већину.

Није ни то згодно што се при плебисциту мора гласати за државе, а не за народност. Тиме се кашто не постиже прави циљ. Да се на пример у Корушкој гласало за Немце или за Југословене, онда би, неки мисле, синило у замагљеним главама многих Словенаца, и они не би гласали за Аустрију. Овако, необавештени како су били, не знајући да ће Аустрија на крају крајева прићи Немачкој, они су гласали управо за аустријску администрацију, на коју су се вековима навикли. Гласало се дакле за администрације, не за народности.

Многи држе да би плебисцит у неким областима друкчије испао да је извршен раније или доцније од утврђеног дана, друкчије да је с једне или с друге стране била друкчије организована пропаганда.

Етнографска метода, узета у најширем смислу, још је дакле компликованија и суптилнија но метода природних граница. И по њој радећи морају се десити погрешке.

Уза све горње, долази још и једна незгода која утиче на карактер граница, на ток оне граничне линије која се повлачи између држава. Народи махом прстасто залазе један у други. Ако бисмо при повлачењу границе ишли за етнографским линијама добили бисмо бескрајно вијугаве, готово апсурдне границе. До сличног се резултата долази у областима које су без земљишних акцидената, и пошто се одсеку народносни клинови, као у панонском басену. Тада државне границе постају потпуно вештачке и такве су границе Чехо-Словачке, Румуније и наше границе према Маџарској.

Какве су те наше границе у детаљима?

Тежило се да оне буду што је могуће више етнографске границе. И оне су то више но границе и једне од држава посталих при распаду Аустро-Угарске или тада јако увећаних. Тако су и напред поменуте природне границе у ствари етнографске које се мање или више поклапају са природним преградама.

У Банату, Бачкој, Барањи и Прекмурју наше границе су мање или више етнографске али нису прилагођене рељефу ни онде где је то могло бити, и то махом из политичких разлога. То су праве вештачке границе, најгоре у Банату, тип рђавих граница, које секу брда, реке, железнице, путеве па и општинске атаре. Комисије за разграничавање имаће благо-

даран задатак да ублаже у колико могу ове невоље становништва. Истина, свако повлачење нове политичке границе представља неку врсту операције која се врши на становништву, јер се новом границом раскидају често вековни интереси и вековне економске везе и навике.

Банатска граница је тако самовољно повучена да више но и једна друга вређа економске интересе граничног становништва. Уз то она сече компактну масу српског становништва и оставља Румунији око 10.000 Срба у дунавској Клисурси, дакле непосредно на нашој граници од нас никаквом природном преградом нерастављених. Не ваља етнографски ни граница од Вршца до Жомбоље, нарочито око Модоша и Пардања где оставља Румунији велике српске оазе, опет непосредно на граници. Оне су повучене под политичким притиском Румуније. Таква је и северна граница Баната, према Сегедину.

У Бачкој је граница само овлаш означена. Северно од Суботице може се наћи врло добра, готово природна граница. Овде има низова од дуна, великих бедема живог песка, који је где где везан и учвршћен вегетацијом а где-где још у покрету. Те дуне су озбиљна сметња саобраћају: пешак тоне у њих до чланака, коњ се једва миче а натоварена кола никако. Саобраћај између Маџарске и наше државе могућан је осем железнице, само још двама путевима. Али југозападно од Суботице до Сантова, граница, која је само овлаш на карти одређена, сасвим је неприродна, и неће се моћи одржати. Кад би од Суботице ишла на Запад преко Божјих Леђа, једне групе врло високих дуна, и избијала северно од Баје, била би врло добра природна граница. Дуне живог песка боље растављају две државе, и боље су границе него многе планинске границе.

Поменули смо вештачку границу у Барањи, која се може исправити, и вештачку границу око Прекмурја, која се због намрсаности и исецканости земљишта не може поправити, осим ако се одступи од етнографског принципа.

Вредност сваке границе, а нарочито овако вештачке, зависи од снаге држава између којих су повучене. Али су то у ратним временима и за јаке државе несигурне и опасне границе, јер је у превази онај који напада: има могућности да изненади онога који их брани, и да брзо кроз њих продре.

Напоследку се наше западне копнене границе према Италији не могу друкше назвати но насилним границама, јер их је једнострано одредила сама Италија*). Није допустила да се о њима бави стручан и објективан орган Конференције. Повучене ближе или даље, Италија ће заузети све најповољније положаје.

II

Северним границама смо доста дубоко ушли у Средњу Европу, панонски басен и огранке источних Алпа, док јужним допиремо близу

*) Писано пре споразума у Рапалу.

солунске околине. Наша држава нема више једноставан карактер као пре Великог Рата. Она је сада и полуострвска држава, држава Балканског Полуострва, у које залази својим највећим деловима, али уједно и држава средње Европе, које је део, и с којом је нашироко везана и спојена добрим комуникацијама. Има дакле два привредна и културна фронта. Осим тога, у ствари има и трећи, јадранско-далматински. Она није маритимска држава, јер су њене поморске границе незнатне према копненим; даље је јадранско приморје ретким и slabим комуникацијама везано са унутрашњошћу државе, али ће развитком комуникација та страна добијати значаја.

Осим тога је на више страна територијално неизрађена, недовршена држава. Према Југу нема слободан приступ на Средоземно Море, јер је Солун грчки, и политичке прилике се могу тако изменити да нам тај излаз буде затворен. Исто тако на Западу, према Италији, ми у ствари немамо слободан приступ на Средоземно Море. Према Истоку наша држава не може на дуг рок остати у оваквим односима према Бугарској. Ова држава такође нема у ствари слободног излаза на Средоземно Море. Њен извоз цереалија мора пролазити кроз Босфор и Дарданеле, које је лако затворити, а трачка и македонска пристаништа (Дедеагач, Лагос, Кавала) припадају Грчкој.

Највећи део наше државе састављен је из две области. Једно је историјски најактивнија област, Србија, која се на партије према Југу проширивала: 1833., 1878. и 1913. То је урастање у Балканско Полуострво. Тако се формирала моравско-вардарска држава. Она је после Великог Рата наједанпут јако увећана познатим областима старе Аустро-Угарске. Од тих области неке као Банат, Бачка с Барањом и Срем, због рељефа и повољног речног и железничког саобраћаја, улазе у круг привлачне снаге Београда. Друга главна област је Хрватска са Славонијом између Саве и Драве; у њој је југословенска мисао више теоријски израђивана, више негована. С њоме је географска целина већи део Штајерске, положен низ Драву, нарочито од Марибора до Птуја. Ове две главне области зглобљене су на сремској плочи око Винковаца.

Остале су земље много више изоловане. Такве су стара Рашка са Црном Гором, Далмација и западна Босна, затим сва област на Западу од Загребачке Горе, са свима словеначким земљама без Штајерске. Осим тога у свакој области има мањих изолованих целина; о томе је расправљано на другом месту*).

Поједини делони наше државе нису дакле природом добро везани, и она није географска целина. То је карактеристика свију држава које су поникле или се увећале на рачун Аустро-Угарске. Румунија је одвојена од Ердеља и од Потисја карпатским планинама са врховима од

*) La Péninsule Balkanique, géographie humaine. Paris, Armand Colin 1918.

2500 м. висине. Њене банатске партије окренуте српском Банату толико су планинама одвојене од Румуније да би се могле поредити са кућом чији је слепи зид окренут Румунији, а сва врата и прозори према српском Банату. Географски су разломљене и Чехо-Словачка и Пољска. У осталом је само европска Русија међу већим европским државама потпуна географска целина, и у мањој мери Француска. Наша држава је по степену разбијености најближа Немачкој, али по врсти разбијености од ње различна.

Мора врло дуго бити у нашој држави извесне лабилности и појава регионализма.

Простирање државе од Алпа до пред Егејско Море кроз неколико степени латитуде, и описана разбијеност рељефа, чине те је клима разноврсна, а с њоме и земаљски производи. Северна наша граница у Словеначкој је под упоредником, под латитудом Бренера, а Ђевђелија је под географском ширином Напуља. Латитуде Београда и Загреба поклапају се са упоредницима, који пролазе јужним и северним ободом Ломбардије. Истина, клима је у нашој земљи много више зависна од рељефа, но од географске ширине, и много је оштрија него италијанска. Док је у Италији суптропска, медитеранска клима, код нас је у Корушкој и по динарским висинама алпијска, у највећем, централном делу земље, средњеевропска, у неколико измењена; у јужном делу вардарске долине егејско-медитеранска, са једним појасом који чини прелаз средњеевропској клими; у јадранском приморју јадранско-медитеранска клима. У детаљима има још више разноврсности. Има заклоњена области и жупних котлина чија је клима блажија од климе њихове околине, и где особито успевају воћа и виногради, као Словенске Горице код Љутомера и Марибора, баљевачка котлина у долини Ибра, Метохија, тетовска котлина итд.

С климом и рељефом је у вези привредни тип наше државе, која је земљорадничког привреднога типа, али је осим тога у њој јако развијено сточарство. Даље, привредни тип наше државе није онако једноставан, чисто агриколан који даје скоро искључно две-три врсте церелија, као што је привредни тип дунавске Румуније или највећих делова европске Русије. Ми смо по разноврсности земљорадничке продукције најближи Француској. Колика је осим церелија производња воћа, на првом месту шљива, јамачно највећа продукција шљива у Европи! Колико је знатан извоз свиња, а осим тога рогате марве и коња! Лоза се култивирала у великим размерама, нарочито на северу и југу наше државе, по странама панонског басена, од Неготина, преко Беле Цркве и Вршца, по Фрушкој Гори, по Штајерској (Словенске Горице и Халоса), затим по вардарској Србији.

Кад се занемаре појединости, има у нашој земљи, три у неколико различне привредне области. У средишњи највећа област церелија, на

првом месту пшенице и кукуруза, од Загребачке Горе на истоку кроз све земље панонског басена до Лесковца, на југу моравске Србије; даље је у њој најразвијеније шљиварство, неговање свиња и најбоље пасмине говеда и коња. На СЗ. од Загребачке Горе све до Драве у Корушкој, начини и врсте привреде се знатно приближују алпијском типу. Има цереалија, али поља пшенице и кукуруза не дају главни карактер привреди. То су простране паше и ливаде; лети па до у јесен цео свет коси. Област шуме за огрев и за грађу; са Босном главна област дрвене грађе у нашој држави. Огромне просторије засејане елдом, ниска, нежна, дискретно руменкастог цвета, право алпијско жито, затим просом. Кромпир се сеје у размерима какве остале наше земље не познају. У долини Савиње, код Цеља изненаде, као оаза, велике просторије под приткама и жицама, уз које пуже хмељ; земља по томе чини утисак северне Чешке. Од рата је остало да се свуда сеје доста сунцокрета, ради уља. Стоке доста, али слабијег квалитета но у првој привредној групи. У свему се изузима Штајерска, која припада првој или централној групи. На послетку, у области јадранског приморја, западно од последњег динарског гребена и на Ј. од Велеса, почиње медитерански привредни тип, врло мало цереалија, са ситном стоком са козама и мазгама, пребогат виноградима овде онде маслином, на послетку јужним воћем. У егејској медитеранској области, велика поља под маком и знатни простори под дудињацима. У јадранској су риболов и бродарство особито важне привредне гране. У новије време се нагло развија индустрија вештачког ђубрета, карбида и цемента. Али ова медитеранска привредна зона није оштро одвојена од појаса са цереалијама, нарочито у егејској области. Умеће се између њих врло пространа прелазна област, од Грделичке Клисуре на Ј. од Лесковца па до пречаге код Велеса, у којој цереалије знатно заступљене, мање но у средишњој зони, много више но у алпијском привредном типу. Али се поред њих јављају огромна поља од мака, за производњу опијума. Виногради постају исто онако важна привредна грана као цереалије. Још има доста стоке, али преовлађује ситна. На јадранској страни готово нема ове прелазне области, осим местимице, као у далматинској Загори, где се цереалије мало више култивишу, а има и стоке.

Наша држава се може дакле с разлогом сматрати као привредно имућна земља. Али наш „рог изобиља“ није онако препун како се мисли и пише. Најпре имамо целих покрајина с мало цереалија, неке и с мало стоке, агриколно пасивних земаља, као што су Словеначка (осим Штајерске), Лика са Горским Котаром и хрватским приморјем, цела Далмација, западна Босна, Херцеговина готово сва, Црна Гора. Друго, немамо, или имамо мало, неких врло важних артикала. Немамо петрола и свих продуката који га прате (ако не буде у Међумурју и код Липика у Хрватској). Железа мало, и по свој прилици неће га бити довољно ни

кад се отворе нови рудници. Угља ни близу не вадимо колико нам треба. Скоро немамо злата, а мало сребра. На почетцима је индустрија везана за производе земље, а једва је у зачетку индустрија чије се сировине морају увозити итд. Далеко смо од стања аутаркије, где једна земља производи све што јој треба.

Којим се комуникацијама могу наше покрајине најбоље здружити, спојити и привредно унапредити?

У рељефу наше земље има неколико линија, које су њена главна морфолошка карактеристика и које су од првокласне вредности за саобраћај на даљине, било у унутрашњости државе, било изван ње. Назваћемо их удолинама. Скоро све конвергирају према Београду или се од њега звездасто разилазе. Услед тога ће Београд добити огроман значај као комуникациони центар. Кроз те удолине су спроведени или се могу спровести и сувоземни и водени путеви. Знаменита је дакле особина удолина које из Београда полазе, да могу имати двоструке комуникације, и железничке и речне.

За сувоземни саобраћај су најважније три удолине, и комуникацијама које кроз њих пролазе, одређене су чеоне, културне и трговинске стране наше државе. То су моравско-вардарска удолина, удолина између Саве и Драве и бачка равница.

Прва удолина, са једним железничким колосеком, у врло рђавом стању, води Солуну и на Егејско Море — једина комуникациона линија за везе са медитеранском трговином, најкраћа веза знатних делова Европе са Суецом, Индијом и источном Азијом. Од ње се код Ниша одваја нишавско-марички крак, који излази у Цариград, на Морозине; једина сувоземна веза са Бугарском и предњом Азијом.

На Север, кроз Бачку, воде железница и речни путеви Дунава и Тисе и њихових слабих канала за нове и старе државе средње Европе. Та веза, чија се вредност не може ни угушити ни другим каквим правцем сменити, постаће важан правац саобраћаја чим се среде прилике у Маџарској. И сада велики део нашег извоза иде на Север, на првом месту у Чехо-Словачку и Немачку, заобилазним путем: од Београда преко Зиданог Моста, Марибора, Граци и Линца; она ће и доцније остати од значаја за наше западне покрајине.

Широком удолином између Фрушке Горе са славонским планинама на Северу и босанским планинама на Југу пролази западна железница за Загреб, Љубљану и Ријеку и водени пут Савом до Сиска; том железницом сада иде Симплон-Експрес. Она ће стално остати најбоља веза наше државе са западном Европом, нарочито са Француском и Италијом. На њу је сада упућена цела северна Босна. Колико је услед тога загушен саобраћај на линији Брод-Винковци-Београд!

Једна од најважнијих железница била би она која везује косовску Митровицу са Сарајевом, и међу првим треба саградити пругу од Митровице до Вардишта, тим пре што ће она, према другима, мало коштати. Познат је њен велики национални а и економски значај.

Треба много споредних железница и путева који избијају на главне железнице, и више мостова на Дунаву и Сави.

Осим ријечке железнице нема правих комуникација према Јадранском Мору. Овде су на путу динарске планине, за попречне железничке линије, највећа сметња саобраћају у нашој држави. Ово су, изгледа, најпотребније попречне железнице: из панонске равнице, можда од Београда, до Метковића и Сплета, линија из западне Србије за Дубровник и Боку, и напослетку железница од Прахова на Дунаву за Скадар или Бар. Сада се заборавља, али последња железница је неопходна за наше јужне земље. Осим сплетске луке, Гружа и Боке, где су потребни мањи радови, треба израдити два, можда главна пристаништа: ушће Неретве и лагуну Линерс близу Медове код Скадра. За наш унутрашњи саобраћај и извоз ове железнице могу добити исту вредност као ријечка железница, и већу због политичких прилика; разуме се пошто се израде пристаништа. Тада ће експортни значај Ријеке бити можда мањи но што се у последње време код нас представљало; али ће она остати увек од важности за западне покрајине наше државе и за нове државе формиране у центру Европе, за Чехо-Словачку, Мађарску и Аустрију.

У вези са јадранским железницама, а и без те потребе, треба саградити што пре бар два моста на Дрини, код Лознице и на више.

Од Београда полазе и водени путеви, због великих река које у ближој и даљој околини Београда конвергирају, тако повољни као ретко у којој области Европе, осим Холандије и извесних крајева Русије и Француске. То су водени путеви Дунава и Тисе (са каналима у Бачкој и Банату), Саве и Драве. Добијаће све већи значај за пренос гломазних и тешких производа и еспапа. Тај саобраћај има тек да се усаврши и развије.

Нарочито ће велики значај добити пловидба на Дунаву, која је сада још слаба, тако да је он према Рајни пуста река. Дунав је једина река у Европи на простору од Рајне до Волге, која има правац З-И. Почиње у Шварцвалду близу Рајне, а утиче са три крака, који су широки као лимани, у Црно Море, које је на граници између Европе и Азије. Једини речни пут који везује средњу Европу са Истоком. Најзгоднија веза наше државе са подунавском Румунијом и Бугарском на Истоку, а са Маџарском, Чешком код Братиславе, Аустријом и западном Немачком на Северу. Кад се веже каналима са Рајном и Везером, код Нирнберга и Бамберга, Дунав ће бити од првокласне вредности за пренос из наше земље у Енглеску, Холандију, Белгију и за земље око Северног Мора.

Дунав је поред Волге река највеће механичке снаге у Европи, не само због велике количине воде (у доњем току 4800 м³. у секунди), већ нарочито због знатне брзине, и у доњем току, а особито у Ђердапу. Овде су чести брзаци, као у планинским речицама; даље огромне четвртије или вртлози, седам до осам метара у пречнику, у којима се усковитлана вода креће необичном брзином. Кад се заноћи поред четвртије, онда се у ноћној тишини чује онакав звук и шкргут заковитланих облутака, који се тару као од млинских жрвања који здробљавају зрна кукурузна. Та огромна механичка снага ђердапског Дунава може се претворити у електричну снагу, већу него што је даје и водопад Тролхетан у Шведској, можда највећу електричну снагу у Европи.

Али баш због те знатне механичке снаге Дунав при поводњима креће масе шљунка и песка, спушта их на местима слабијега пада и непрекидно мења дубине свога корита. За одржавање редовне пловидбе потребно је често чистити дунавско корито. Даље, Ђердап је истина регулисан али не потпуно, сувише је велика брзина воде у сипском каналу за лађе које се узводно крећу.

Исте сметње уредној пловидби се осећају на Сави, која је за лађе пловна до Сиска и на Драви до Барча. Нису ове две реке пусте ни на више од Сиска и Барча: на њима се виде често многобројни сплавови, који преносе дрва и дрвену грађу и спуштају се све до Дунава. На Драви је особито савршена, огромна инсталација „Фал“, више Марибора за произвођење електричне струје — једна од најзнатнији у Европи. Још већа је механичка снага Дрине због брзине и многих брзача и брскута. Она би се могла учинити пловном бар до Зворника. Сада је река сплавског саобраћаја као и Ибар. На Тиси су сметња пловидби честе промене корита и меандри, од којих једне одсеца и засипа а друге ствара.

Од нарочите су важности речна пристаништа, у Београду, Тителу, Вуковару (због канала Вуком) Сиску и друга, која треба изградити.

Има једна водена комуникација која може вршити знатну транспортну улогу. То је речна линија Морава—Вардар, јер између ових река нема развођа у правом смислу, развођа-планине, већ су њихови горњи токови везани удолином око Прешева. Врло повољно за канал од Кулича или Смедерева на Дунаву до Егејског Мора. Мора се регулисати и Морава и Вардар. Развође-удолина морала би се прећи режимом устава.

Маритимско бродарство развијено је на Јадранском Мору. Као што се тај део нашега народа једини међу Словенима навикао да живи под медитеранском климом, тако се он једини развио у првокласни бродарски народ, и због особито повољних сбала пред којим многобројна острва, близу друга талијанска обала, згодна ушћа река, нарочито Неретве и Цетине код Омиша, — али још више због једне особине ди-

нарскога типа, смелости и склоности риску и авантурама. Треба поредити Бугаре на обалама Црнога Мора који су до скоро једва и чамцем руковали. Имамо дакле готове бродарске снаге првога реда. Може се развити трговачка флота за светски поморски саобраћај. То би нас оснажило и економски и политички. Јако се цене, и стварно више вреде, оне државе чије се заставе лепршају по морима и океанима.

Мора се имати у плану да се поред пловидбе по Јадранском и Средоземном Мору развије атланско бродарство и пловидба кроз Суец за Индију и до острва где зачини расту. Такво бродарство би служило не само нашој држави већ великом делу средње и источне Европе. Али се морају саградити напред поменути пристаништа, и барско, у колико није готово.

Из многих разлога се треба прилагодити енглеском бродарству, енглеским бродарским прописима, ако не и навикама. Енглеска је главна моринска сила не само у Атланском и Индијском Океану, већ и у Средоземном Мору јер држи Гибралтар, Малту, Кипар, Суец, а заузевши Месопотамију превладаће и у палестинско-сиријским пристаништима, Све станице угља у Индијском Океану су енглеске (Аден, Коломбо, Сингапор). Сви главни каблови су њихови.

Али трговачку моринску флоту и пристаништа треба стварати постепено, да би се за то време стигло са грађењем железница кроз динарске планине; јер лађе ретко пристају уз обале са којих немају да натоваре производе равне онима које су донеле.

*

Наше границе према средњој Европи су већим делом несигурне. Наша држава је по својој природној структури, и географски и привредно, у стању лабилне равнотеже. Пред нама је велики рад, да се поједине покрајине комуникацијама приближе, збију и споје. Од брзо зглобљених делова има тек да се направи органски спојена целина, солидна држава, чији је извоз осигуран, и која је економски нормално пулсира.

Има и других незгода, где комуникације могу много помоћи: њихов утицај на изједначавање разних менталитета, које имају поједине групе становништва и који су створени различном историјом, услед вековног живљења под разним државама и због разних вера; на формирање једне државне свести које нема у неким областима или је врло слаба; на кратко на стварања заједничког осећања и мишљења.

Све се ово осећа на свима државама које су постале или се нагло увећале после Великог Рата, све више што су захватиле веће делове Аустро-Угарске, у којој су се народи борили са државом, отимали од ње, и сматрали је више или мање за непријатеља. Таква схватања су у неколико пренесена и на нашу државу. Даље, познато је како смо, скоро са свих страна, опкољени непријатељима, који се нису примирили

са створеним стањем ствари, а Италија није сигурна ни онда кад изгледа да се према нама разоружала.

Због тога неки у западној Европи, нарочито у Енглеској, сматрају стварање ових нових држава као смео експеримент, и с мање или више познавања ствари проричу тим новим државама различну будућност. Позивају се и на искуства историје, по којима се многе од тако брзо створених држава нису могле одржати или су морале бити јако измењене.

У томе што предвиђају нису мудри наши пријатељи са запада. Како је тешко предвидети и најпростије друштвене појаве! Дали су се завести простим политизирањем, прегоњењима која код нас виде и која свакојако заоштравају супротности. А не познају колико треба неколико основних фактора, чију вредност ми више осећамо него што је можемо изразити, као велику моралну снагу нашега народа, инстинкт огромне већине да одржи ову државу, неизмерну жељу за радом и стварањем која се све више развија и којом ћемо савладати тешкоће физичкога и духовно-моралнога склопа наше државе.

Јован Цвијић.

MORFOLOŠKE I HIDROGRAFSKE PRILIKE SRIJEMSKOG LESA

Izričem hvalu inženjeru g. R. Franjeticu za neke važne podatke osobito o Jošavi, koje sam na odnosnim mestima zabilježio. Kustosiu Geološkog Muzeja u Zagrebu g. prof. J. Poljaku zahvaljujem na izradbi većeg dijela ilustracija koje je po mome naputku vještački izveo.

Odabrao sam ovaj dio naše domovine da na njemu prikažem razvoj lesa, što je prekrilo osim velike česti Slavonije i znatan dio Hrvatske, a tu osobito onaj, što se stere u nizinskim predjelima sjevero-istočno od Bilogorja po Podravini pa sve do okoliša Vinice na severo-zapadnom okraju Hrvatske. Ali lesni pokrivač navedenog areala nije vezan samo na Podravinu, Podunavje i Posavinu, već se diže i na one gorske pristranke Bilo-gore, Papuka i Krndije, što s jugo-zapadne strane omedjavaju Podravinu, a okružuju i cijelu Frušku Goru po prilici do 400 m. apsolutne visine, dopirući na sjever do Dunava a na jug do Save. (Vidi sliku na 18. strani).

Osim srijemskog lesa uočićemo i neke česti što sežu u županiju Virovitičku a to su: Erdutski lesni nasip (medju Erdutom, Daljem i Bišelim brdom), i Djakovački ravnjak zapadno od Vinkovaca do potoka Kaznice. I sjeverna, Karlovačko-Zemunska lesna stepenica (u širem smislu) stoji u izravnoj vezi sa lesom istočnog pristranka Fruške Gore, ali se i ovaj ravnjak kao i Vukovarski luči svojim hidrografijskim i morfološkim zasebinama djelomice bitno od lesnih pokrivača gorskog pristranka.